

Hegel és a tanítványok

A mester és tanítvány konfliktusa, a mesterét megtagadó tanítvány alakja végigvonul egész művelődéstörténetünkön, szinte csábít a meggondolatlan általánosításra.

Szeretem Platónt, de az igazságot jobban szeretem — mondta Arisztotelész, és ízzé-porrá szedte a mester Idea-világát.

Bolyai Jánost olyan gyilkos indulat ragadta apja elleni lázadásra, hogy karddal is kész volt megverekedni vele. De sorai közül kisült büszkesége az öreg Bolyai iránt, akinek — bevallja — a legtöbbet köszönheti.

Tavaly halt meg meghasonlottan, tragikus körülmények között Theodor Adorno, korunk egyik jelentős gondolkodója, aki a lázadó nyugatnémet baloldali diákság bálványozott tanítómestere volt, mindaddig, amíg egy frankfurti viharos diákgyűlésen megrendült vallomása magára nem vonta a fiatalok felkorbácsolt indulatát. „Én is gyűlölöm azt, ami ellen ti lázadtok. De ti énreám hivatkoztok, amikor vak indulattal romboltok, holott az én tanításomból nem ilyen gyakorlat következik“ — körülbelül ez volt az, amit elmondott, de hallgatói közbevágtak, kifütyülték, és a gyűlés az ősz professzort megalázó happeninggé fajult. Azok tagadták meg, akik erkölcsi tisztaságukkal legközelebb álltak szívéhez, akikhez leginkább ragaszkodott. Lelkiileg rokkant meg. Néhány hónap múlva behalt. Egy szívroham végzett vele.

A mestert megtagadó tanítványok szakadatlan sora csábít az általánosításra. Am ha tüzetesebben vizsgálódunk, éppenséggel nem könnyű meglelni a sokféle lázadás általánosítható, közös tartalmi vonását.

*

A modern gondolkodás kétszáz esztendeje született kolosszusának, Hegelnek és legjobb tanítványainak viszonyából sem lehetne helyes, általános érvényű konzekvenciákat levonni. De mint korára tipikusakat s így a mi számunkra is tanulságosat érdemes szemügyre venni.

Anekdota szól arról, hogy amikor Eduard Gans, a legkedvesebb tanítvány, Párizsból hazatérve a júniusi forradalomban való részvételét a hegeli filozófia szükségszerű következményeként értelmezte, a Mester tiltakozott volna az ilyen motiváció ellen, mert — úgymond — az ő filozófiája csak a múltbeli forradalmak jogosultságát igazolja, újabb forradalmakkal nem számol. Ehhez a vitához kapcsolódna — utólagos feljegyzések szerint — híres paradoxona is: „Egy ember volt, aki megértett, az is félreértett.“

Hegel egyes életrajzírói kétségbe vonják e történet hitelességét, és még híres mondását is apokrifnak tekintik. Hiteles vagy sem — a történet lényegbe vágó igazságot fejez ki. Hegel és tanítványai viszonyára mindenképpen érvényesnek mutatkozik egy másik paradoxon: meg kell tagadnia mesterét, ha követni akarja tanítását — ez minden hegelianus sorsa. Mert Eduard Gansnak tökéletesen igaza volt, ha hegelianusként forradalmár lett a forradalmi

Párizsban. Ő ugyanis elég bátor volt ahhoz, hogy következetesen végiggondolja mestere filozófiájának lényegét, legközpontibb magvát, a dialektikát. Merte megtenni előbb gondolatban, aztán a valóságban is azt az utat, amelynek gyakorlati következményeitől visszahőkölt Hegel. Visszahőkölt, mert ő nemcsak a gondolat gigásza volt, de egyben korának gyermeke is, ama hírhedt német nyomorúságé.

*

Alapgondolat és végkövetkeztetés azért mond ellent egymásnak Hegel-nél, mert az alapgondolat a bátor, mély és eredeti gondolkodóé, a végkövetkeztetés viszont gyakorlati filozófiájának a végkövetkeztetése, a filiszteré, aki a gondolat élet letompítja, legömbölyíti, hozzáidomítja a rossz valósághoz. Ezért tagadja Hegel a filozófiának a valóságra ható, alakító szerepét, ezért fejt ki pesszimista elméletét arról, hogy a filozófia a kultúrák hajlott korának terméke, csupán utólagos felismerése a befutott pályának. „Minerva baglya csak alkonyatkor kezdi röptét“, a filozófia a nap múltával lép fel, hogy szürke alapon rögzítse szürke festékekkel azt, ami volt, a befutott pálya tanulságait.

A fiatal Marx is a másik Hegelre támaszkodva fordul szembe az ilyen megalkuvó nézetekkel. Vannak a filozófia történetének nagy csomópontjai, szintézisei, mint az arisztotelészi, mint a hegeli filozófia, amelyekben lezárul egy-egy korszak teoretikus munkája — vallja Marx még egyetemi hallgató korában. Ilyen korokban a gyakorlat munkája kezdődik el. A filozófiai ész a valóság felé fordul, egy ésszerűtlen valósággal szembesül, s egyetlen feladata annak az ellentmondásnak a megszüntetése lesz, amely az ésszerű elmélet és az ésszerűtlen valóság között feszül; a valóságot ésszerűvé, azaz a tudat követelményeinek megfelelővé kell átalakítani. Aki ezt a történeti szükségyszerűséget nem látja be, annak tagadnia kellene azt is, hogy egy totális bölcsélet után még élhetnek emberek. 1840-ben, egyetemi tanulmányainak befejezésekor fejt ki ezeket a gondolatokat.

Három évvel később pedig már azzal egészíti ki, hogy „nem elég, ha a gondolat megvalósulásra tör, a valóságnak önmagának is a gondolatra kell törnie“, és keresi, kutatja a gondolatra törő valóságot: a társadalomfilozófia igényét.

Párizsban, a szervezkedő munkások között ezt is megtalálja. 1844-ben már így konkretizálódik a Hegeltől fogant — Hegellel perlekedő — gondolat: „Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az anyagi, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a szellemi fegyvereit“, az emberi felszabadulásnak „agya a filozófia, szíve a proletariátus. A filozófia nem valósíthatja meg magát a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntetheti meg magát a filozófia megvalósulása nélkül“.

*

Ezek a gondolatok és Marx egész további életműve — valójában szükségyszerű következményei annak, ami valóban érték a hegeli filozófiában, E következtetések premisszái Hegel legjobb gondolataiban találhatóak meg. De csak a Mester megtagadása árán volt lehetséges így sáfárkodni valódi értékeivel. Hegeltől szükségyszerűen vezet az út Marxhoz és a marxizmushoz, a praxis filozófiájához.

*

Ez a valódi titka annak a tajtékozó dühnek is, amellyel 1848 után több mint fél évszázadon keresztül becsméri Hegelt e törpe korszak epigonjai — pozitivisták, újkantianusok, vulgér materialisták —, akik pedig egymás fejére állva sem érnének még a térdéig sem annak az óriásnak, akinél nagyobb, mélyebb, időtállóbb Arisztotelésztől eddig nem ragyogott a filozófia egén. Aztán az öreg Dilthey (akkor már túl a hetvenen) felfedezte — elsőnek — a fiatal Hegelt (Wilhelm Dilthey: *Die Jugendgeschichte Hegels*, 1905) s azóta újra elválaszthatatlan a filozófiai gondolkodás Hegel termékenyítő hatásától. Tanulságos végigpásztázni ebből a szempontból a huszadik századi haladó gondolatnak azt a széles, sokszínű és ellentmondásos tartományát, amely egyrészt Lenin és Gramsci, Lukács György és Lifsic, másrészt például Karl Korsch és Ernst Bloch, Adorno és Marcuse nevével jelezhető — e tartományba sorolható egy Jean-Paul Sartre csakúgy, mint egy Karel Kosík, vagy a mi Gaál Gáborunk és D. D. Roščánk. Mind eljut Hegelhez és a Hegel-élmény lényegbevágó mind-egyiknek a filozófiai gondolkodásában — akár Marxtól indul a forrás felé, akár a Marx felé vezető úton találkozik vele. S a nagy Hegelhez mindegyiknek — a fiatal Marxéra emlékeztetően — valamilyen módon dilemmatikus, taszító-vonzó a viszonyulása. Abban bizonyulnak igazán Hegel-tanítványoknak, hogy — éppen a hegeli „aufheben“ jegyében — megtagadva őrzik meg.

Tóth Sándor

A dialektika Hegeltől Marxig

Ha elfogadjuk — márpedig ennek ellenkezőjére nincs semmi okunk — Lenin népszerű megállapítását a marxista filozófia elméleti forrásáról¹, akkor e filozófia sajátosságát, differentia specificáját az őt megelőző filozófiákhoz való viszonyában, illetve a klasszikus német filozófiához való sajátos viszonyában kell meghatározunk. Köztudott tény azonban, hogy a klasszikus német filozófia mindkét ága, a materializmus is (Feuerbach) és az idealizmus is (Kant, Fichte, Schelling és Hegel) spekulatív jellegű; így a marxista filozófia sajátosságát éppen a spekulatív jelleghez való sajátos (*marxista*) viszony határozná meg.

Ez a viszony, a filozófia sajátosságát figyelembe véve, csak egy új spekulatív elvnek a felvétele lehet, pontosabban a megelőző filozófia spekulatív mozzanatainak a filozófián belüli tagadása. A másik lehetségesnek tartott eljárás, vagyis a spekuláció teljes tagadása a marxista gondolkodásban a filozófia folklórához tartozik, s pusztá álszenteskedésnek bizonyul a legegyszerűbb logikai bizonyítás tükrében.

Ha ugyanis a marxista filozófia a spekulatív mozzanat teljes tagadásában keresné magánvalóságának sajátos jegyeit, akkor a spekuláció teljes visszautasításának filozófiája, vagyis antispekulatív spekuláció volna. A teljes tagadás igazsága — a tagadás teljes hiánya: ha a marxista filozófia azért volna sajátosan marxista filozófia, mert mondjuk nem hegeli filozófia, akkor a marxista filozófia igazsága abban volna, hogy a hegeli filozófia hamis, vagyis a marxista filozófia azért igaz,

¹ Lenin: *A marxizmus három forrása és három alkotórésze*, Válogatott művek, I. 66—67.